

A korai egyház és a háború

Ami a témával kapcsolatos ókori anyagot illeti, a különböző vizsgálatok nagyjából ugyanarra az eredményre jutnak, de eltérnek ezen anyagok értelmezésében. A kérdésfeltevéssel foglalkozó keresztény tudósoknak nehéz tárgyilagosságnak lenniük, mert a probléma még mindig kiélezett, és a korai egyház gyakorlata bizonyos fokig mintának számít a jelenben is. Különösen a protestáns szekták képviselői hajlanak arra, hogy a kereszténység korai időszakát a Paradicsomnak tekintsék, amelyet aztán az egyház elveszített. A pacifisták annak a kígyónak állítják be Konstantint, amely arra csábította el az egyházat, hogy megkóstolja a politikai és a katonai hatalom tiltott gyümölcsét. A katolikus egyház viszont a vértanúk buzgósága miatt dicsóítja a korai időszakot, nem pedig a szentek szigorúsága miatt. Azok a protestánsok, akik megbocsátják a keresztények részvételét a háborúskodásban, törvényszerűen a katolikus szemléletmódot követik, mégpedig messzemenően. Az alapvető problémát az jelenti, hogyan kell értelmezni a korai keresztények motivációját. Mivel a jelentős tudósok eltérő magyarázatokat adnak, a téma új áttekintésére van szükség.

Ami a tényeket illeti: Az Új-szövetség korának végétől a 170–180-as évtizedig a leghalványabb utalás sincs arra, hogy keresztények jelen lettek volna a hadseregben. A 170 és 180 közötti évtized aztán két, egymásnak ellentmondó példával szolgál. Az első Celsusnak, a kereszténység pogány kritikusanak a szemrehányása: „Ha mindenki éppúgy járna el, mint ti, akkor semmi sem őrizhetné meg a császárt a teljes egyedülléttől és elhagyatottságtól, és a birodalom fölötti uralom a legvadabb és legtörvénytelenebb barbárok kezére jutna.” Ezek a szavak elég világosak annak a feltételezésnek az igazolásához, hogy Celsus szerint nem létezett olyan keresztény, aki kész lett volna a hadseregben szolgálni. De ebben tévedett. Éppen ugyanebből az időből, 173-ból van az első bizonyágunk arra, hogy Marcus Aurelius idején léteznek keresztények a hadseregben, mégpedig az ún. „mennykölégióban” (legio XII fulminata).

197-ben írt Apológiájában *Terullianus* szembefordult azzal a keresztényekkel szembeni váddal, amely szerint ők „az emberi nem ellenségei”, és rámutatott arra, hogy keresztények jelen vannak a palotában, a szenátusban, a fórumon és a hadseregben is. 211-ben keletkezett, *De corona Militis* c. művében élesen elítéli az önkéntes katonai szolgálatot, s ezzel meglévő gyakorlatról tanúskodik. *Cyprianus* a Decius-féle üldözés idején, 250-ben két katonavértanút említ meg. – A 3. sz. vége felé alighanem megnőtt a hadseregbeli keresztények száma, mert *Galerius* még a 303/304-es nagy üldözés előtt megpróbálta kiiktatni haderejéből a keresztényeket. Amikor aztán kitört a vihar, az első csapás a katonák soraiban lévő testvérek ellen irányult. Számos keresztény katona halt meg a hitéért, de nem azért, mert elhajították fegyvereiket. A 2. és 3. századi sírfeliratok azt bizonyítják, hogy a keresztény közösségek nem tiltották a katonai állapot megemlékését a sírköveken.

Bármilyen szűkös is a rendelkezésünkre álló anyag, mégis lehetőséget ad a **téma földrajzi vonatkozásainak** tanulmányozására. Általánosságban megállapítható, hogy a pacifizmus a *Pax Romana* területén belül hatott a leginkább, a határmenti, barbárok által fenyegetett provinciákban viszont kevésbé érvényesült.

A katonai állapottól való idegenkedés a legerősebben kétségtelenül a görög Keleten uralkodott. Alexandria *Origenész*, aki 248-ban választ írt Celsus művére, világossá teszi, hogy az általa ismert területen (Egyiptom, Palesztina, Görögország és Kisázsia) nem változott a helyzet: „Mi nem harcolunk a császár fennhatósága alatt, még ha követeli is.” Halálának éve, 251 azonban fordulópontot jelentett, mert ebből az időből származik egy frígiai sírfelirat, amely keresztény katonák létéről tanúskodik.

Az *észak-afrikai* anyag a katonai szolgálat jóváhagyását és elvetését egyaránt tartalmazza. Az említett *Tetullianus* azt is megerősíti, hogy sok keresztény kilépett a hadseregből azután, hogy megtért.

A konstantini kor előtt, keresztény katonákat említő nyolc sírfel-

irat közül hat Rómából származik (egy Besançonból, és egy Frígiából). *Róma egyháza* mindig az élen járt abban, hogy elnézést tanúsítson a bűnösökkel szemben, akár szexuális bűnökről volt szó, akár hitehagyásról. Bár a végső bizonyíték még hiányzik, jó okkal feltételezhetjük, hogy Róma más keresztény közösségeket megelőzően lett engedékeny a katonai foglalkozást illetően.

A legvilágosabb és leggazdagabb hagyomány ama tényre vonatkozóan, hogy a katonáskodás elnyerte a keresztények jóváhagyását, a *keleti provinciákból* származik. Az említett „mennykölégiót”, amelyhez 173-ban keresztények is tartoztak, Melitene provinciában, Örményország déli részén állították föl. – Amikor a 4. sz. elején ugyanezen a vidéken a keresztényüldözések során a császár megpróbálta érvényre juttatni a császárimádást, az örmény keresztények fegyvert fogtak, és vereséget mértek rá. – Szíriában IX. Abgar, Edessza királya (179-216) megtért, és uralkodásának hátralévő részére államvallásá tette a kereszténységet Osroenében, vagyis egy teljes évszázaddal elővételezte a konstantini fordulatot a birodalom keleti peremén, és aligha feltételezhetjük, hogy egy keleti provincia uralkodója felvette volna a hitet, ha ezzel megfosztotta volna magát katonai támaszától. – Palmyrában 278-ban Szamoszatai Pál volt az első püspök, akinek civil hivatalnoki állása volt, és testőrséget tartott.

Ezen a keleti területen azonban még egy másik szempontból is elővételezték a konstantini forradalmat. Amikor az állam támogatta az egyházat, az egyház pedig jóváhagyta a katonáskodást, szakadás támadt az egyházban: a szigorúbb felfogásúak tevékeny, aszketikus, sőt kolostori életet választottak, és elvetették a katonáskodást (már a 2. században Tatianosz, majd a 3. század elején Bardeszanosz szíriai íródtól könyve).

Az egyházi írók beállítottsága a keresztények katonáskodását illetően megfelel a tényleges gyakorlatnak. 180-ig nem találkozunk e foglalkozás kifejezett tilalmával (mivel nem volt mit tiltani). *Jusztinosz* vértanú azt írta: „Mi, akik tele

voltunk háborúval, kölcsönös gyilkossággal és mindenféle elvetemültséggel, az egész világon kicseréltük a fegyvereinket – a kardokat ekevasra, a lándzsákat földművelő eszközökre. Mi, akik korábban kölcsönösen öltük egymást, most nem csupán az ellenségeinkkel szembeni háborúról mondtunk le, hanem – hogy ne hazudjunk vagy ne csapjunk be bíránkat – boldogan halunk meg Krisztus mellett tett hitvallásunkkal.”

A 180-tól Konstantin koráig tartó időszak Keleten és Nyugaton egyaránt a katonai szolgálat többekévé kifejezett elítélésének egész sorát nyújtja számunkra. Keletről már hallottuk Órigenész hangját, aki 250-ig a hadseregtől való radikális távolmaradásról tanúskodik. Amikor *Alexandriai Kelemen* védőbeszédet mondott a férfiakra és a nőkre egyformán vonatkozó magatartási szabályokról, valaki ellene vetette, hogy a férfiaktól eltérően a nők nem kapnak katonai kiképzést, rögtön helyreállította az egyensúlyt azzal, hogy a férfiaknak is megtiltott minden katonai tevékenységet. Bár *Ireneus* Galliában élt, származását, nyelvét és gondolatvilágát tekintve a Kelethez lehet számítani; a kardok ekevassá kovácsolásának prófeciáját a keresztényekre vonatkoztatta, mondván: ők nem értenek a harchoz, hanem ha megütik őket, akkor még a másik arcukat is odatartják.

Nyugaton *Tertullianus* fejezi ki magát a legvilágosabban, amikor azt mondja, hogy Péter lefegyverzésével (Mt 26,52) Krisztus minden katonát lefegyvert. Apológiájában azt írja, a keresztények elég számosan lennének ahhoz, hogy eredményesen szálljanak szembe az üldöző császárral, de ők jobbnak tartják, hogy inkább agyonverjék őket, mint hogy ők verjenek agyon másokat. – *Cyprianus* megjegyezte, hogy az egyes ember által végrehajtott gyilkosság bűncelekménynek számít, de ha állami szinten történik, akkor erénynek tekintik; Isten azonban a föld megművelésére rendelte a vasat, nem pedig gyilkolásra. – Egyik 304–310 között keletkezett írásában *Arnobius* feltételezte, hogy a *Pax Romana* nyugalma a keresztények békeséges mivoltának köszönhető. – *Lactantius* azt állítja 304/305-ben: „Az ölés tilalmával Isten nemcsak azt a bűnözői gyilkosságot veti el, amely áthágja az emberi törvényeket is, hanem azt a gyilkosságot is, amelyet az emberek törvényesnek tekintenek. Az igaz ember számára tehát, aki számára az

igazságosság gyakorlása jelenti a katonai szolgálatot, a háborúban való részvétel igazságtalannak fog tünni.”

Mégis úgy tűnik, mintha **egyesekek jóváhagyták** volna a katonáskodást abban az esetben, **ha az nem foglalt magában háborús akciókat**; így volt ez például azoknak a katonáknak az esetében, akik nyugalmas vidéken helyőrségi szolgálatot láttak el, vagy rendőri feladataik voltak olyan köztisztületben, amelyben nem választották szét a katonai és a rendőri szerepeket, így például Rómában arra a katonai egységre bízták a tűzvédelmet és a béke megőrzését, amelyet *Vigiles*nek hívtak. De más hasonlók is léteztek, például a *beneficarii*, olyan csapatok, amelyeket a provinciák kormányzói mellé adtak segítségül a közigazgatás ellátására, vagy a *protectores* (*protectores domestici*, vagy egyszerűen *domestici*), akiknek a feladatköre a császár személyének védelmét, a foglyok őrzését, a postai és szállítási szolgálatot, sőt titkári szolgálatokat foglalt magában.

Tekintettel a római katonák különböző funkcióira, némelyek (pl. *Hippolitos* vagy *Alexandriai Kelemen*) nem egyszerűen a katonai szolgálatot ítélték el, hanem csak az emberölést, mások viszont mindkettőt elutasították (pl. *Tertullianus*, aki azt írta: „Hogyan vehetne részt egy keresztény a háborúban, sőt hogyan szolgálhatna akár békeidőben is?”).

Mindenesetre a szóban forgó megkülönböztetés által válik érthetővé a 314-ben megtartott Arles-i Zsinat meghökkenítő rendelkezése: azok, akik „békében” leteszik fegyvereiket, maradjanak távol a szentáldozástól: *De his qui arma prociunt in pace placuit abstinere eos a communione* (III. kánon). Különösen nehézé tette e rendelkezés értelmezését az „in pace” kifejezés eltérő felfogása. A legtöbb tudós az egyház békeidőire vonatkoztatta; ekkor arról lenne szó, hogy egy üldöző császár uralkodása idején a kereszténynek szabad elhagynia a hadsereget, viszont olyan megengedő uralkodó idején, mint Konstantin, nem. De biztosan nem ez az alapjelentése az „in pace” kifejezésnek, hiszen az *in pace* természetesen ellentéte az *in bello*, azaz „a háborúban”. A zsinati rendelkezés tehát azt mondja ki, hogy a kereszténynek békeidőben, ha csak rendőri szerepkörben vetik be, nem szabad letennie fegyvereit, de szabadon elhagyhatja a szolgálatot háború esetén. Ezt az értelmezést támasztja alá

Tours-i Szent Márton példája is, aki megtérése után még két évig megmaradt a hadseregben, és csak akkor tagadta meg a további szolgálatot, amikor valóban csata volt a láthatáron. Ez 336-ban történt. Tehát azt mondhatjuk, hogy a Konstantin előtti kor egyházi írói elítélték a keresztények részvételét a háborúban, de ez nem foglalta magában szükségképpen a békeidőben teljesített katonai szolgálat elítélését.

A történészek eltérő válaszokat adnak arra a kérdésre, hogy a korai egyház **miért utasította el** a katonáskodást. *Három fő okot* találunk részükről.

Egyesek azzal indokolják a korai egyház tartózkodását, hogy a hadseregben nagy volt a *bálványimádás veszélye*. Ez kétségtelen tény. Az istenített császár kultusza különösen erős volt a katonai táborokban. A tiszteket felszólították, hogy mutassanak be áldozatot, a közkatonák pedig legalábbis jelenlétükkel részt vettek abban, de ők nem kaptak parancsot a tényleges áldozatbemutatásra. Különben sem érthető, hogyan engedhette volna meg tagjainak a Konstantin előtt egyház, hogy akár békeidőben is katonáskodjanak, ha a bálványimádás ténylegesen elkerülhetetlen lett volna.

Mások szerint a keresztények azért utasították el a császári birodalomért folytatott harcot, mert közvetlen *közelre várták a világvégét*, „az utolsó napot”. Csakhogy ez az eszkatologikus remény lényegében már a 2. században eltűnt, a 3. század egyházi írói pedig spiritualizálták az egész elképzelést. Még jellemzőbb azonban, hogy a keresztények inkább féltek a végtől, mint hogy előre örültek volna neki, hiszen azt az eredeti elképzelés szerint katasztrófáknak kellett megelőzniük.

A harmadik felfogás a keresztényeknek a Rómával mint üldöző hatalommal szembeni *ellenséges beállítottságával* magyarázza a keresztények idegenkedését a katonáskodástól: Miért harcoljanak egy olyan birodalomért, amely a vadállatok elé veti őket? Nos, a keresztények nem ítélték meg egységesen a birodalmat. A két szélsőséget Lukács művei (evangéliuma és az Apostolok cselekedetei), illetve a Jelenések könyve képviselte: az előbbieket voltak a legbarátságosabb Róma iránt, az utóbbi a legellenségesebb. Mindenesetre a keresztények nem hunytak szemet Róma bűnei fölött, de nem is vetették meg jótéteményeit. A korai egyház a

maga egészében nem követte a Jelenések könyvét abban, hogy az Antikrisztussal azonosítsa Rómát, hanem meg tudta becsülni a *Pax Romana* áldásait. A keresztények nem vágyakoztak a birodalom bukására.

De ebben az esetben nem kellett volna-e fegyveres erővel is segíteniük abban, hogy a birodalom fennmaradjon? Amint az elején láttuk, *Celsus* éppen ezt a kérdést vetette föl, és politikai felelőtlenséget vetett a szemükre. Csakhogy a korai keresztények hittek abban, hogy az általuk vágyott birodalom fegyverek segítségével nélkül is fenntartható: *Órigenész* kijelentette, hogy imáikkal és fegyelmezett életükkel a keresztények több hasznot hajtanak a királyoknak, mint a katonák, mert a legnagyobb ellenség a gyűlölet, amely egymás ellenségeivé teszi az embereket. *Jusztinosz* vértanú nem a birodalomban, hanem a kereszténységben látta azt az erőt, amely feltartóztatja a káosz hatalmait. *Ireneus* az elveszett Paradicsom helyreállításának tekintette az egyházat.

Emögött a keresztényeknek az a felfogása állt, hogy a béke dinamikus erőt jelent, és több, mint a háború hiánya. Úgy gondolták, hogy a

béke a szeretet gyümölcse, annak a fajta szeretetnek a gyümölcse, amelyet a tékozló fiú apja tanúsít, amikor hazatér a fia. *Tertullianus* azt kérdezi: „Ha azt hagyták ránk, hogy szeressük ellenségeinket, akkor kit gyűlöljünk? Ha joggalankodnak velünk, nem szabad megtorolnunk.” *Alexandriai Kelemen* így szól pogány olvasójához: „Ha belépsz Isten népébe, akkor az ég a te hazád, és Isten a törvényhozód. És mik a törvényeid? Ne ölj! Szeresd embertársadat, mint önmagadat! Ha megütik az egyik arcodat, fordítsd oda a másikat is!” *Jusztinosz* azt kérdezte: „Ha csak azokat szereted, akik téged szeretnek, mi újat teszel?” – Ez volt az eszmény, bármennyire csődöt mondtak is időnkint a gyakorlatban. A megváltó szeretet iránti odaadás folytán az emberek hittek abban, hogy a rosszat más eszközökkel is lehet győzni, mint fegyveres erővel.

Konkrétan szólva: a korai egyház összeegyeztethetetlennek tartotta a szeretetet és az emberölést, és ezt a gyilkosságra, a halálbüntetésre és a háborúban történő vérontásra egyaránt vonatkoztatta. Erre a birodalom minden részéből találunk példát:

Nyugaton: Tertullianus kijelentette, hogy a keresztény inkább enged megölni magát, mint hogy ő öljön meg valakit. *Cyprianus* felpanaszolta, hogy a föld nedves a kiontott vértől, és ha nyilvánosan követik el a gyilkosságot, akkor erénynek számít. *Lactantius* elmagyarázta, hogy az ölés tilalmával Isten nemcsak a rablőgyilkosságot tiltotta, hanem azt az ölést is, amely az emberek között törvényesnek számít.

Keleten: Athenagorasz azt mondta: egy keresztény nem képes végignézni, hogyan ölnek meg valakit, még akkor sem, ha az jogszerűen történik. *Órigenész* állította: „Isten nem tartotta megfelelőnek, hogy saját isteni törvényhozására vonatkozóan megengedje egy ember megölését, bárki legyen is az.” *Hippolitosz* kánonjai elrendelték, hogy „a civil hatóságokban dolgozó katonákat tanítsák meg arra, hogy egyetlen embert se öljenek meg, és ha ezt megparancsolnák nekik, akkor tagadják meg a parancsot”. A vérontástól való idegenkedés még akkor is fennmaradt, amikor az egyház már lemondott a katonáskodás elvetéséről: *Nagy Szent Bazil* azt írta: „Atyáink különbséget tettek a háborúban történő ölés és a gyilkosság között. Ennek ellenére talán jó lenne, ha azok, akiknek tisztátalan a kezük, három évig távol maradnának a szentáldozástól.”

Eddig csak ortodox keresztény szerzők álláspontját vettük tekintetbe; létezik azonban a korai egyháznak egy olyan *eretneke*, aki feltétlenül megérdemli, hogy megemlítsük, ugyanis azt, hogy elvetette az Öszövséget és annak Istenét, messzeemenően az motiválta, hogy elvetette annak harcos jellegét. *Markionról* van szó. Ő szemére vetette Dávidnak, hogy vakokat gyilkolt meg, holott Krisztus meggyógyította a vakokat. Illésnek azért tett szemrehányást, mert tüzet hozott le az égből, amit Krisztus megtiltott, s a „szemet szemért” törvényével a másik arc odatartásának parancsát állította szembe. Rámutatott: „Mózes a hegyesúcson kitérta a kezét Istenhez, hogy így minél több embert semmisítsen meg a háborúban. A mi Urunk jóságában kitérta kezét a keresztben, hogy megmentse az embereket.”

Roland H. Bainton

Forrás: Das frühe Christentum im römischen Staat, Darmstadt 1971, 186-216.

Cikkünk az eredeti tanulmány kivonatos ismertetése.

